



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וירא, תשס"ז
מספר 677מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הנחל של השטן ואילו של אברהם באמנות העמים

בתמונה (למטה)¹ משנת 1599 נראה מעשה העקידה. אברהם (בצד שמאל) עומד לשחוט את בנו – שבמסורת האיסלאמית הוא ישמעאל ולא יצחק, ומעליו בצד ימין מלאך המביא לו את האיל העובר בנחל המפריד בין אברהם למלאך. להלן נעמוד על שני המוטיבים הללו: מיקומו של הנחל ליד מקום העקידה והבאתו של האיל על ידי המלאך.

בספר הישר, מקור יהודי מימי הביניים היונק ממקורות קדומים,² מסופר כיצד ביקש השטן למנוע מאברהם לקיים את דבר ה' וניסה לשכנעו כי הולך הוא לעשות דבר רע וטיפשי: הכסיל או בער אתה אשר אתה הולך לעשות הדבר הזה מבנך יחידך... ותלך ותשחטנו היום על לא חמס, והאבדת את נפש בנך יחידך מן הארץ?

וכאשר השטן רואה שאין הוא מצליח במזימתו זו, הוא נוקט דרך אחרת, ככתוב בהמשך הספר: וירא כי לא יכול להם, ויסתר לו מפניהם, וילך ויעבור לפניהם את הדרך ויהי להם כנחל גדול מלא מים על הדרך. ויגיעו אברהם ויצחק ושני נעריו עד המקום ההוא, ויראו נחל גדול ועצום מאד במים אדירים. ויבואו בתוך הנחל ויעברו בו, והמים עוברים לרגליהם. וילכו בנחל ההוא הלך וטבוע, ויגיעו המים עד צואריהם, ויבהלו כולם יחד מהמים. ויהי הם עובדים בנחל ויכיר אברהם את המקום ההוא, וידע כי אין שמה מים במקום ההוא... ויגער אברהם בשטן ויאמר אליו: יגער ה' בך השטן, לקנא מעלינו כי במצות אלו קינו הלכנו. ויפחד השטן מקול אברהם וילך לו מעליהם... וילך אברהם ויצחק אל המקום אשר אמר לו האלוקים. מקור הדברים במדרש תנחומא (וירא כב), ששם נאמר שכשהגיעו המים עד צווארו של אברהם, תלה אברהם את עיניו לשמים ואמר לפניו:

רבש"ע, בחרתני הודרתני ונגלית לי ואמרת לי: אני יחיד ואתה יחיד, על ידך יודע שמי בעולמי, והעלה יצחק בנך לפני לעולה ולא עיכבתי והריני עוסק בצוויך, ועכשיו באו מים עד נפש... מיד גער הקב"ה את המעיין ויבש הנהר ועמדו ביבשה.³

אגדה קדומה זו הגיעה אף לחכמי האיסלאם, והם כללו את הנחל בסיפורת שלהם, והוא מופיע באיוריהם לסיפורי המקרא.

בסיפור המקראי לא מפורש מנין הגיע האיל הנאחז בסבך בקרניו, רק נאמר "וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל" (כב:יג). ממילת "והנה" למדים שיש משהו פלאי בהופעתו הפתאומית של האיל, עד שדרשו בו חכמים דרשות שונות, כגון זו שבפרקי דר' אליעזר, פרק לא:

ר' זכריה אומר: אותו האיל שנברא בין השמשות היה רץ ובא להתקרב תחת יצחק, והיה סמאל עומד ומשטה אותו ומסטינו כדי לבטל קרבנו של אברהם אבינו. ונאחז בשתי קרנותיו בין האילנות, שנאמר: וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל'. מה עשה האיל? פשט את ידו ואת רגלו בטליתו של אברהם, הכיט

¹ כ"י פרסי מוסלמי מספריית India office, מס' 737.

² ככל הנראה נתחבר בנאפולי בראשית המאה ה-16, ונדפס לראשונה בוונציה בשנת שפ"ה. הציטוט לקוח ממהדורת יוסף דן, ירושלים תשמ"ו, עמ' 119 - 120.

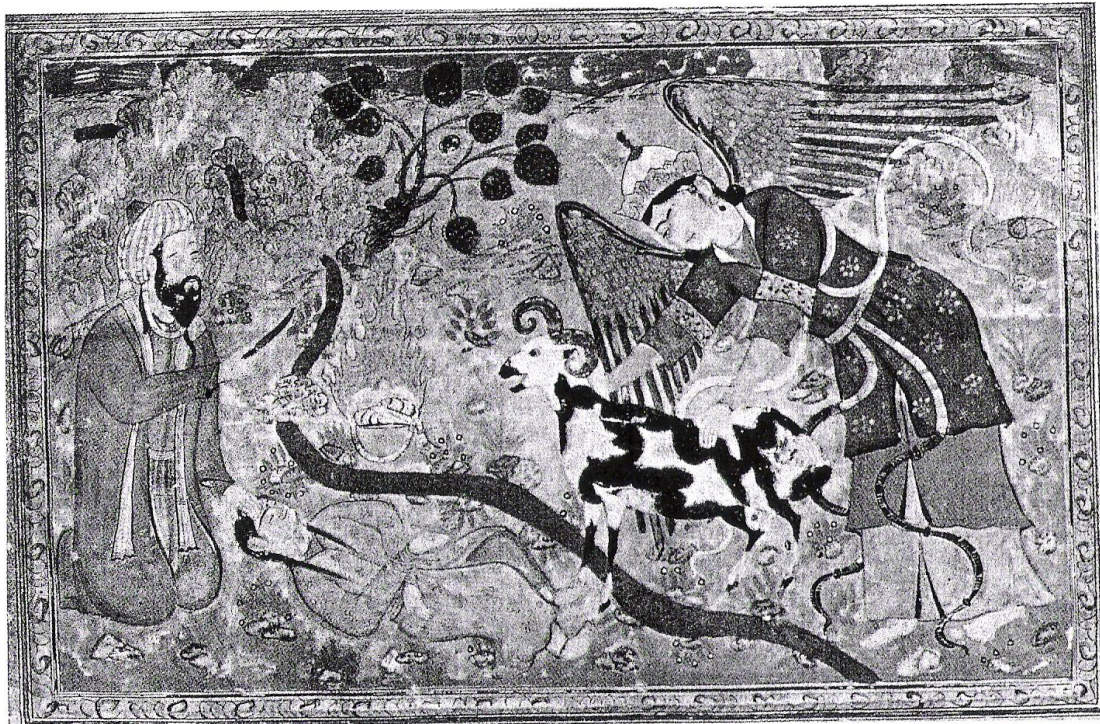
³ וכך במדרש ויושע פרק א.

אברהם וראה את האיל ולקח אותו והתירו והקריבו תחת יצחק, שנאמר: 'וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעלה תחת בנו' (שם).

ואולם מסורת אחרת המובאת בספר 'נוה שלום' מאת רש"י טויסיק (מינכן תרל"ב), שבו הביא נוסח אחר מכתב יד של אבות דרבי נתן, מספרת בזה הלשון (עמ' 51):
א"ר יצחק: היה לו לאברהם איל זכר, שהיה הולך בראש הצאן ושמו יצחק, ורץ גבריאל והביאו לפניו והעלהו לעולה תחת בנו.

מסורת זו מצויה אף בספרות הערבית, והסופר טברי, בן המאה התשיעית, מספר כיצד "שלח ה' את המלאך גבריאל לרדת מן השמים עם האיל... וכאשר גבריאל הגיע להר, אחז את האיל באזנו ועמד מאחורי אברהם".⁴ אכן מוטיב זה מופיע בכמה איורים בכתבי יד פרסיים, ערביים וטורקיים, מאז המאה ה-16. אבל הפלא הוא שהוא מופיע גם בצלבים מפוסלים באירלנד כבר במאה העשירית, ובמאה ה-11 וה-12 – בכתבי יד ובפסלים רומנסקיים מקטלוניה ומצרפת. האגדה קדומה למדיי, שהרי היא מצויה כבר אצל אלכסנדר פוליהיסטור, סופר יווני בן המאה הראשונה לפנה"ס, בחיבורו על היהודים, וזה לשונו: "שכאשר אברהם היה מוכן לשוחטו מנעו המלאך שהביא לו איל לעולה". את הדברים האלה הביא אחד מאבות הכנסייה, אבסביוס, הבישוף של קיסריה במאה השלישית, בחיבורו הנודע Praeperatio Evangelica.⁵

לא ברור כיצד הגיעה מסורת יהודית קדומה זו לאירלנד ולאירופה המערבית מחד גיסא ולמזרח מאידך גיסא. מאיר שפירו דן בסוגיה זו בהרחבה,⁶ ולדבריו, האגדה הגיעה לאנגליה בשנת 800 בערך, שהרי היא שולבה בחיבורו של המלומד האנגלי אלקווין (Alcuin), המעלה כמה שאלות על ספר בראשית, וביניהן: "מניין בא האיל שנשחט במקומו של יצחק? תשובה: האיל היה ממשי ולא דמיוני, על כן חכמים מניחים שמלאך הביאו ממקום כלשהו, ולא שה' בראו אותו הרגע מן האדמה".⁷ ואפשר שמאנגליה עברה האגדה למערב אירופה, ואילו לארצות המזרח הגיעו מסורות יהודיות רבות, ככל הנראה מתוך קשרים מסחריים ותרבותיים מגוונים, והתפשטו בעולם המוסלמי בכמה ארצות, וכך הגיע מוטיב זה לאמנות האיסלאם.



פרופ' דניאל שפרבר
נשיא המכון הגבוה לתורה

⁴ *Chronique de Tabari*, traduite par M.H. Zotenberg, 1/1, Paris 1867, chap LIII, p.186

⁵ על כל זה ראה בפירוט רב במאמרו המרתק של מאיר שפירו (Mayer Schapiro): בפרק הנקרא: "The Angel With The Ram in Abraham's Sacrifice: A Parallel in Western and Islamic Art" בספרו: *Early Christian and*

Late Antique, Medieval Art: Selected Papers, N.Y. 1979

⁶ מהדורת E.H.Gifford, כרך א', אוקספורד 1903, עמ' 531. על אלכסנדר פוליהיסטור ראה: *M. Stern, Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, חלק א', ירושלים 1976, עמ' 161.

⁷ *Interragationes et Responiones in Genesin*, Migne, Patrologia Latina, c., col. 545, 206.

הדרך מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע